

Цеца Балеvsка

МИТЪТ ЗА СИМВОЛИЗМА В СПИСАНИЕ „ХИПЕРИОН“

Разнопосочното, противоречиво до крайност в някои случаи тълкуване на понякога произволно подбрани текстове от „Хиперион“, различните литературоведски подходи към това сложно явление в литературния ни живот, прилагането на различни критерии през отделни периоди от литературната ни история налагат „разноречието“ в оценките за него. Изтъквайки литературната неадекватност на списанието към новите процеси, когато „...на Запад отдавна са престанали да говорят за него (символизма) – тия моди пристигнаха у нас, след като е минал сезонът им“¹, Вл. Василев остро реагира срещу Радославовата защита на символизма. „Една секта, отхвърлена още на времето там, дето ѝ е мястото – в метоха на себепреклоненията и лицемерните пози – се превръща във виденията на г-н Радославов в културно-обществено движение“, а самият Радославов според автора на статията е „самозабравил се фанатик на школата“. Радославов приема тази критика като отношение на „Златорожката мафия“ и „наш Владо“ и двамата гледат на своите списания като абсолютен и единствено верен критерий за оценка на литературните стойности, макар че извън тази война по-късно те се срещат и дружески разговарят. Преобладаващо негативни са мненията и оценките за позициите на списанието като защитник на символизма и на редица други автори – Ангел Тодоров („Заблуждаване на младежта“, в. „Раб. дело“, 1. VI. 1947 г.), Емил Стефанов („За

някои черти в методологията на буржоазните литературни историци у нас”, сп. “Септември”, 1948 г., кн. 2), В. Йосифов (“Да очистим литературната нива от плевели”, в. “Раб. дело”, 4. IV. 1948 г.) и др. Общото в подхода им е оценката за символизма от позициите на класово-партийния подход като “буржоазно литературно явление”, “упадъчно течение на гниещата западна култура”, “кастово изкуство с реакционна философска основа”, неспособно да обясни появата на “социалистическия реализъм и социалистическата естетика”.

В съвременните литературоведски изследвания сп. Хиперион се свързва преди всичко с амбициозните усилия на своите редактори – Ив. Радославов, Т. Траянов (в първата година и Л. Стоянов) да бъдат единствените изразители на модерните идеи в литературата ни, активна позиция спрямо хода на цялостния литературен и културен процес и основен фактор за литературоведско мислене. Налага се мнението, че онова, което дава облика на “Хиперион” сред останалите модернистични списания, е “митологизирането на символизма като естетика и творчество”, като “своеобразна форма на съзнание за класичността на неговото развитие”. “Върху страниците на “Хиперион” българският символизъм се хербаризира, изживява своята старост, достига стадия на кризисна официалност.”² Още по-кратко Ст. Илиев го определя като “погребално ложе на символизма”, а Р. Ликова – като последна негова “крепост”.

По-особеното място на “Хиперион” в периодиката на времето е и в това, че чрез него символизмът се изживява на друго ниво – осмисля се и теоретически се обобщава (дотогава той е повече критика, отколкото наука); чрез извеждане на най-същностните му черти като емблематична характеристика се извършва своеобразна стилизация на явлението. Самият Радославов го разглежда като “един символ, едно знаме”. Това не е тихо и мъдро вглъбяване в натрупания опит, а манифестиране на лично и идейно присъствие, отстояване на една кауза, която не е вече господстваща. Не толкова теоретичните и критическите текстове, колкото отделни изказвания и прилаганият селективен подход към автори и публикации превръщат списанието в трибуна на едно явление, дало вече

своите големи образци. Показателно за това е и отношението на редакторите към работата си по създаването му. Няма да е преувеличено, ако кажем, че идеята за едно елитарно списание се превръща в програма на живота им, в тяхна творческа участ и съдба за цели девет години.

Но едновременно с това от съвременна литературоведска позиция редакционната политика и литературната практика на списанието трябва да се разглеждат като цялостно отстоявана концепция за непрекъснато и прогресиращо развитие на литературния процес, в което символизъмът има завоювано място като "върховно постижение" в модерната ни литература, но и като явление, което е преходно в общия процес на литературно усъвършенствуване, "за да се роди едно ново творчество, за да се запали един нов пламък, едно ново дело, по-високо от неговото"³. То е "врѣх", но и "завой", "отдето се обгрѣща миналото и прозира бъдещето, за да се омѣдри всичкото до днес, което го е предшествало, и това, което му е съвременност, и това, което се излѣчва изпод воала на Грядущето"⁴.

Развитието в позициите на списанието може да се види както при цялостния му преглед, така и ако се съпоставят прокламираните в началото му цели с изводите за постигнатото в края на периода. Първото му легитимиране е в програмния характер на поканата към читателите, публикувана в първа книжка на списанието от 1. III. 1922 г. Там се казва: "Хиперион" ще продължи в българската литература делото и традицията на международния символизъм". Безапелационно и категорично редакторите заявяват убеждението си, "че само в духа на неговите идеи е възможно едно истинско художествено творчество", отстояват го и по-нататък в конкретните оценки за автори и произведения от предшествуващите периоди в литературата ни, наречени от тях на друго място "предистория". Дефинирайки две основни задачи: първата — да обедини прѣснатите усилия на поколението ... за да свърши веднѣж завинаги с преживелицата, рутината, мнимата самобитност и всички недоразумения на нашето време, и втората — да направи "преценка на извършеното от големите предшественици...", "Хиперион" обрѣща поглед напред, прозрял същевременно, че "пѣтят на неговото дело ще бъде утре

история". Със съзнанието, че част от тази история е вече написана, в последната подписка за списанието от 1930 г. четем: "Хиперион" не е някой случаен литературен факт. Той стана изразител на появилата се воля за ПО-НАТАТЪК в нашата художествена и творческа мисъл след изживяването на Кръстев-Славейковия период. Той дойде да обедини пръснатите усилия на МЛАДА БЪЛГАРИЯ, да изрази схващанията ѝ, да осмисли делото ѝ. Никой днес не може да отрече, че през изтеклите години това не е извършено с успех и че в съзнанието на българското общество образът на движението, което представляваме, не е вече един образ, достатъчно ясен, очертан, изрязан". Тук, както и в писмата на Ив. Радославов до Т. Траянов, може да се открият някои промени в политиката на списанието. Постепенно се осъзнава връзката между създаденото от литературната традиция и съвременното поколение, нуждата да се излезе от самоизолацията и собственото поставяне на пиедестал и да се отвори списанието към читателите. От значение е и осъзнатото безсилие в опозицията с утвърдилия се вкус на публиката. Това налага да се разширят и задачите му: "...от литературнохудожествено да се превърне в културно-обществено".

В някои нови изследвания по проблема основателно се търсят аргументи за разкриване на "голямата културно-консолидаторска мисия" на списанието чрез алтернативно, "в границите на съвременното литературоведческо мислене"⁵ разглеждане на основните проблеми, очертаващи позициите на "Хиперион" спрямо останалите литературни факти и в цялостното ни литературно развитие. Смятам, че подчертаваната склонност към митологизиране на литературни явления и творчески личности (всепризнатото разбиране за двата хиперионовски мита — за "несвършващото битие на символизма" и "мита Траянов"⁶) се самоопровергава в единното разбиране за литературата като непрекъснато развитие на човешкия дух. Самоопровергават се и някои от упреците в "абсурдност", "фанатизъм", "крайност", "догматизъм" и се съвместяват "противоречиви" твърдения и отношения. Например "антиреалистичните" възгледи, "отчаяната" борба с реализма и оценките за "вечно свежите източници на народния дух" в статията на

Радославов за Ботев, Вазов, П. Славейков, където обаче се прави разлика между “традиция” и “рутина”, както и поместването в списанието на произведения с хуманистична, антивоенна и гражданска насоченост; разнопосочното отношение към традицията, от една страна, и апологичната защита на символизма от друга, в общокултурния проблем на времето “свое – чуждо”; някои “противоречия” във възгледите и оценките на Радославов като литературен историк и критик и т. н.

От тази гледна точка към списанието искам да тръгна, за да покажа несъстоятелността на мита за “вечно продължаващото битие на символизма” – мит, който се разбива в широко застъпената идея за преходността на явленията в общия процес на развитие, но и за връзката между тях, за онова, което всяко от тези преображения на развитието оставя в следващото ново, което идва, превръщайки се на свой ред в традиция.

За да се разкрие възприеманата от хиперионовци идея за закономерната смяна на различните типове художествено светоусещане, в този смисъл и на символизма като преходно явление, в непрекъснатата линия на духовното ни развитие, трябва непредубедено да се разглеждат както отношението им към традицията, включващо дух на отрицание, но и дух на приемственост, така и високите оценки за движението на българските символисти като изразители на Единния български дух. Негови проявления през различни периоди са и колективитетът, характерен за традиционния реализъм, и индивидуалистичното, персонализиращо се съзнание, характерно за новата литература на модернизма.

Обвиненията в незачитане на традицията, за пълно отчуждение от родното, в презрително отношение към делото на предшествениците, са най-малкото неоснователни и това до голяма степен вече е преодоляно в съвременната символистична наука. Утвърждава се мнението, че “българският символизъм не е отказ от традицията..., а алтернатива..., необходима компенсация на неизявявалата се дотогава персоналистичност в литературата”⁷, че оценките за миналото вървят в различни посоки, разграничавайки “персоналистичното литературно мислене от типологичното”. Не може да не

предизвиква недоумение обвинението, че с “фанатизъм и неотслабваща упоритост се развенчават толкова традиции..., че се отричат дори до днес Вазов и П. Славейков”⁸, когато четем редове като тези: “Ние се борихме. Но нашата борба не беше срещу самото дело и творчество на предшествениците. Никой от нас никога не е подценявал “Под игото” и “Епопея на забравените”, както и толкова прекрасни неща от “Епически песни”. Но нашата борба, твърде непримирима и навремени сурова, е била против това, което искаше чрез несръчни и мъртви имитации да получи едно значение и една незаслужена привилегия, за да задуши онова, което се раждаше за един творчески живот и с което предопределено беше свързано бъдещето на нашето литературно развитие. И още по-точно казано – борбата срещу традицията ... беше такава, че тя носеше нейното утвърждаване, насищайки я с нови духовни ценности. И това е още по-вярно.”¹⁰ В нея се съдържа и признанието на създадените художествени стойности, и отрицанието на посредствеността. Нещо повече, именно в тази борба миналото и традицията се очертават по-ясно, по-силно, “за да си получат истинската цена”. За Радославов няма нищо по-естествено от това една необикновена творческа индивидуалност, “пълна с творчески импулси..., която дири изход”, да гледа не толкова назад, към миналото, колкото напред, в далечината, да търси пътища, защото, когато се преценява един литературен факт, важно е да се оцени онова, което е “обещаващо бъдеще”, за да се види, че литературното развитие не значи безпътица и безизходност, а “жив и безспирен духовен и творчески процес”. Като човек, който “прави литература”, естествено е той да се интересува преди всичко от “широките линии”, “възходящите пътища на българското литературно развитие”.

Отношението към традицията тръгва от разбирането му за нея като “потребност” и доказване, утвърждаване в литературата на нови идеи и хоризонти, като превръщане на един художествен идеал в “дело жизнено и трайно”, в няколко страници “бляскаво развитие”. Символизъмът на свой ред също се превърща в традиция, “традиция на мисълта”, защото “идеите са първопричината”¹¹ за всяко едно духовно и творческо развитие. В литературата, разбрана като непрекъснато

усъвършенствуване на човешкия дух, са заложени противоречията между онова, което се е наложило, но трябва да отстъпи на идващото насреща, силно с “правото да бъде”. Защото в борбата на идеи е смисълът и “стимулът за развитие и съвършенство”. Противоречивата природа на литературното развитие органически съдържа в себе си и непрекъсващата връзка, единението на традицията с новото и обяснява парадокса, “че преди голямата синтеза, която ги е органически съединила в царството на духа, те символизируют за нас голямото противоречие, което ги е издигнало в процеса на борбата им едни срещу други”¹².

От такива позиции по страниците на “Хиперион” се оценява делото на символистите, дошли да продължат сътвореното преди тях, “отричайки го не по същество, а по силата на неизбежната промяна”¹³, да изразят едно ново самочувствие и съзнание. И по силата на своето доминиращо литературно битие, узаконено по страниците на “Хиперион”, се създава традицията на българския символизъм, “изхождаща по права линия колкото от Ботев и Славейков, толкова от Верлен и Метерлинг, от Едгар По и Демел, Брюсов и Блок..., с която той подхранва грядущето духовно творчество на българския национален гений”¹⁴.

В цялостната концепция на списанието за литературното развитие като неспиращ процес на усъвършенствуване това отношение към традицията е едната посока, обратно ориентираната, гледаща към миналото. Другата е обърната към перспективите на това развитие, към онова, което идва да смени символизма като временно постоянство в литературата.

От едно по-широко символистично гледище модернизмът като по-общо, предпочитано от Радославов понятие, покриващо различните тенденции вътре в движението, чийто връх според него е символизмът, не е антипод на реализма, а различен вълнуващ образ на новото, модерното време. Този образ не е откъснат от действителността, а е правдиво отражение на това модерно съзнание, което сякаш на едно подсъзнателно равнище успява да навлезе по-дълбоко в дебрите на човешката душа и да изрази онова, което черно-бялото изображение при силната дневна светлина и знака “стоп” на будното съзнание

е невъзможно да прояви. Неговите дълбочинни прозрения и символни открития, неизразими чрез средствата на традиционния реализъм, по-голямата естественост и интимност на визиите му придават истинската му стойност и именно те като белези и прояви на психиката на модерния човек ще се съхранят и изкуството след това няма да е същото. Нищо не се повтаря и нищо не е същото както предишното. Реализмът след символистичния период не е предишният реализъм, той е асимилирал в себе си плодовете и опита на предшествениците и това е връзката между толкова различни по мотиви, идеи, образни средства, техника и стих периоди в литературата и изкуството въобще — онова, което ги превръща в “преображения на развитието”, в различни проявления на нашия “национален дух”. В този смисъл битието на символизма като “едно дълбоко в корените си умствено и културно движение” е несвършващо. Въпросът за художествено-естетическата роля на българския символизъм е разработен вече, но искам да подчертая, че постигнатата от него по-голяма субективност и искреност на внушенията през последвалия период не се поддаде на конституционализираните канони на социалистическия реализъм.

Отношението към символизма по страниците на “Хиперион” независимо от някои пристрастия е същото, както и към създаденото преди него — не пълно отричане или възхваляване, а като към процес на трансформация по общочовешкия път на духовно развитие. Българският творчески дух винаги се е стремил към отграничаване от застоя и рутината и се е устремявал към уравнилостяване с постиженията на човешкия дух въобще. В същото време връзката с всекидневното, с корените му го е теглила назад. Този процес на съизмеряване с висотите на общочовешкото развитие в литературата ни тръгва още от Ботев и Вазов и осъществявайки се по различен начин, продължава и до днес. Модернизиранието от периода на “Хиперион” е процес на сътворяване на нови художествени ценности в творческото преосмисляне на традицията и тяхното по-сетнешно преображение, защото мисълта, че модерното изкуство е осмислена класика, е абсолютно вярна, но пък понятието “модерна класика” препраща

към перспективите на този процес. Модерното изкуство с неговата функция и отразената сетивност на модерния човек ще свързва и в бъдеще нашата духовност и култура с европейската. Иначе казано, ако ние, българите, мислим, че модерното изкуство за нас означава най-вече чуждо влияние и не го възприемаме като присъщо на собственото ни творческо развитие, ще бъдат справедливи упреците към нас, че да се занимаваме с изкуството на западноевропейския авангард, е глупост, “пакост” дори, т. к. ни е било безкрайно чуждо и безкрайно далеч от националните ни традиции. Отговаряйки на подобни обвинения, Радославов изтъква, че ако сведем българската литература “до същинското ѝ значение и я определим като наша, родна литература, тя би престанала да се смята за такава, защото “проникването е равно на противодействието”, а резултатът е едно оригинално творчество”. От тази модерна традиция “ще черпи с две шепи бъдещото поколение поети”, от елементите на тази традиция ще изграждат своето собствено дело – “даже против символизма, в името на своето ново и на реформата си дело”¹⁵.

В духа на тези идеи и с усет за историческата перспектива е решен и проблемът за преходността на символизма. “Едно поколение слиза вече от там, където е било до сега. Други трябва да дойдат... Нашият идеал е осъществен, нашата истина е казана”¹⁶. Отговаряйки на въпроса “Какво е бъдещето?” в цитираната вече студия за българския символизъм, Радославов пише: “Ний, които с убеждението за постепенността на развитието, което е безконечно и стремящо се към все повече и повече съвършенство, ний най-малко се фанатизираме в мисълта за вечната трайност на символизма. Както предшествениците, които бяха изместени от нашето поколение с неговите идеи и схващания на нещата, така също и нашето поколение ще бъде сменено от едно друго, идващо насреща ни. Един нов духовен мир ще дойде на наследии нашия”. И ако през 1924 г., когато пише тези редове, все още се пита “Но кога? Далече или близко е това време?, признавайки обаче “че символизмът е вече преминал най-високата точка на своята история”, то три години по-късно, очертавайки перспективите, авторът е дълбоко убеден, “че е далеч още времето,

когато той може да свие знаме и слезе в историята. Защото има още кръв в жилите и мощ в мишците му”¹⁷. В последната година от излизането на списанието, при равносметка и оценка на изминатия път, отговорът на въпроса “Изживян ли е символизъмът? звучи като вгълбено и умъдрено обобщение на явлението. “Като направление, като система от идеи чисто литературно-художествени, нашето време принадлежи вече на историята... Но като културно-обществена проява, като миросглед и схващане за същността на изкуството като движение на идеи, неговото дело е още живо и ще пребъде... Защото влиза в Светая Светих на народната съкровищница, където стоят заключени всички нему равноценни богатства от миналото”.

Теоретичните, литературнокритическите и художествени текстове в “Хиперион” концептуализират разбирането за литературноисторическия развой като процес на закономерна смяна на относително самостоятелни и завършени периоди от “безсмъртието на Духа”. И ако има абсолютна истина”, тя е в изкуството, защото ТО е най-красноречивото доказателство за “човешката мощ да твори един свят, въвн от този, който познаваме”.

В схващането на Радославов за приемствеността между явленията може би се съвместяват “апологетът на символизма с проникновения тълкувател на една реалистично-демократична линия в развитието на българската литература”, както въпросително формулира проблема С. Хаджикосев, имайки предвид написаното от Радославов за З. Стоянов, П. Славейков, Вазов и др.¹⁸ В концепцията за литературното развитие се разтваря и противоречието между Радославов като литературен критик и неговия “естетически теологизъм”, на който “става жертва”, като прокламира, че българският символизъм е “върхът на модернизма като висша фаза на българската литература”. (Като последна тя е по-висша от предшестващите я.)

Отношението към традицията, критическите оценки на имена от миналото и отношението му към символистите се съвместяват в този естетически теологизъм, в разбирането

му за литературата като безкраен процес на усъвършенствуване.

В цялостната стратегия на списанието “приемственост” и “преходност” са логически, последователни и съвместими, а не противостоящи си характеристики на временните постоянства в литературноисторическото ни развитие. Традицията, настояще и бъдеще; предходници, съвременници и наследници са единни и неделими в общия творчески процес. Защото въпросите не се изчерпват с “признавам” или “отричам”. Има явления, които се натрапват с това, че съществуват. Хиперионовци ни завещаха и “дълга да ги разберем и оценим според съответстващото им място в живота на историята. “Страшно е състоянието – казва Моис Бенароя от позицията на литературен историк – никой да не може да се отнася обективно към историческите дадености; да нямаме отношение към създателите на истински историчен живот както в областта на обществените движения и идеи, така и в областта на литературното развитие”¹⁹.

БЕЛЕЖКИ

¹ Владимир Василев. Един вид българска литература. – Златорог, 1936, кн.6.

² Галин Тиханов. Сп. “Хиперион” и естетическото самосъзнание на българския символизъм. – В: Тълкувания, С., 1994.

³ И. Радославов. Делото на българския символизъм. – “Хиперион”, год. 7, кн. 5–6, 1928.

⁴ Пак там.

⁵ Антония Велкова. Сп. “Хиперион” и литературноисторическото развитие. – Език и литература, 1994, кн. 6.

⁶ Иван Радославов и идеята за българския свят в литературата. (Разговор върху творчеството на критика). – Език и литература, 1993, кн. 3–4.

⁷ И. Радославов. Делото на българския символизъм. – “Хиперион”, год. 7, кн. 5–6, 1928.

⁸ И. Радославов. Хиперион и българската литература. – Хиперион, год. X, кн. 1–2, 1931.

⁹ Пак там.

- ¹⁰ И. Радославов. Делото на българския символизъм.
- ¹¹ И. Радославов. Делото на българския символизъм.
- ¹² И. Радославов. Хиперион и българската литература.
- ¹³ Пак там.
- ¹⁴ Пак там.
- ¹⁵ И. Радославов. Българският символизъм.
- ¹⁶ И. Радославов. Хиперион и българската литература.
- ¹⁷ И. Радославов. Делото на българския символизъм.
- ¹⁸ Иван Радославов и идеята за българския свят в литературата.
– Език и литература, 1993, кн. 3–4.
- ¹⁹ Моис Бенароя. Една петнадесетгодишнина. – Хиперион, год.
IV, кн. 7, 1927.